

ITALYAN VA O'ZBEK TILIDAGI ANTONIM, OMONIM VA SINONIMLARNING
O'XSHASH JIHATLARI.

Sadikova Bahora

SAMDCHTI

Ispan italyan kafedrasi katta o'qituvchisi.

Naimova Parvina

SAMDCHTI

Italyan tili yo'nalishi magistranti.

Kalit so'zlar: *sinonimiya, omonimiya, antonomiya, dominant so'z, omografi, omofoni, ossimoro, antitesi, antifrasi*

Annotatsiya: *Mazkur maqolada italyan va o'zbek tilidagi antonim, omonim va sinonimlarning o'xshash jihatlari o'rganiladi. Ushbu maqola sinonim antonim va omonimlarning gapdagi vazifasi va o'rnini ham o'rganishga qaratilgan.*

Tilimizda so'zlarning ma'no va mazmun jihatdan o'rganish, tadbqiq qilish leksikologiyaning eng muhim vazifalaridan biri hisoblanadi. Ma'lum bir yangi so'zning paydo bo'lishi va eski so'zning o'rnini egallashi jarayonida, ushbu so'zlarning orasida leksik, semantik, struktural hamda funksional o'zgarishlarni vujudga keltiradi. Bunday o'zgarishlar italyan tilida „Il cambiamento semantico” (semantik o'zgarishlar) deb ataladi. Italyan tilida semantic o'zgarishlar tilshunoslikda so'zlar bilan bog'liq quyidagi hodisalarning kelib chiqishiga olib keladi:

1. Omonimia – shakldoshlik;
2. Sinonimia – ma'nodoshlik;
3. Antonimia – zid ma'nolilik;

Ma'lum bir matnda yoki kontekstda so'zlar bir-biri bilan ma'no va mazmun jihatdan munosabatga kirishadi. Italyan tilida bir-biriga qarama-qarshi hamda bir birini rad etuvchi so'zlar „contrary” yoki „opposti” (qarama-qarshi so'zlar) deb ataladi. O'zbek tilida esa bular antonimlar deb yuritiladi. Masalan, alto – basso (uzun- kalta), brutto – bello (chiroyli – xunuk), facile – difficile (oson – qiyin) va boshqalar.

Umumiy jihatda bunday qarama- qarshi so'zlar uch turga bo'linadi:

1. Antonomia
2. Complementarita`;
3. Inversi

Antonimlar. Italyan tilida so'zlarning qarama-qarshi ma'nolarini izohlash zinapoyaga qiyoslanadi. Ya'ni antonimlar bu zinapoyaning eng yuqori va eng quyi nuqtalari hisoblanadi. Masalan, „sovuq / issiq”. Bu zinapoyaning orasida o'rtacha darajadagi ma'nolar ham mavjud bo'lib ular maxsus qo'shimcha so'zlar bilan izohlanadi. Masalan, „juda sovuq, biroz sovuq, biroz issiq, juda issiq” va boshqalar.

Italyan tilida ham o'rtacha darajadagi so'zlarning boshqa tillar kabi maxsus leksemalari mavjud. Masalan, tiepido – iliq, fresco – yaxtak, gelido – muz va boshqalar. Tilshunoslikda bu turdagi darajalanish xususiyatiga ega bo'lgan antonimlar asliy antonimlar deb ataladi.

Complementari o antonimi bipolari: Complementari ya'ni nisbiy antonimlar italyan tilida bir-birini to'ldirib turuvchi, biri ikkinchisiz mavjud bo'la olmaydigan antonimlarga nisbatan aytiladi. Masalan, „vivo (tirik) – morto (o'lik)”. Nutq jarayonida so'zlovchi bunday antonimlarning o'rtacha darajadagi sifatlarini akslantira olmaydi hamda bu turdagi antonimlar darajalanish xususiyatiga ega emas. Masalan, „molto morti – juda o'lgan” deb aytish noto'g'ri.

Inversi o conversi: Inversi ya'ni juftlashgan antonimlar semantik jihatdan bir xil munosabatga kirisha oladigan, ba'zi bir jihatlari bilan uyadosh so'zlarga mansub bo'lgan, ammo bir-birini rad etuvchi qarama-qarshi so'zlarga nisbatan aytiladi. Ular ham nisbiy antonimlar singari darajalanish xususiyatiga ega emas. Masalan, „femmina – maschio (ayol – erkak), padre – madre (ota – ona), prima – dopo (avval – keyin), dare – ricevere (bermoq –olmoq)” va boshqalar.

Sinonimiya bu so'zlar va iboralar o'rtasida o'zaro o'xshash yoki bir xil ma'noga ega bo'lgan bog'lanishdir. Boshqa so'z bilan aytganda, agar ular almashtirilganda gap yoki matnning ma'nosi o'zgarishsiz qolishi mumkin bo'lsa, ular sinonimlar deb hisoblanadi. “go'zal- chiroyli”, “xunuk- badbashara”.

Tildagi barcha so'zlarning sinonimi mavjud deb hisoblanadi. Ammo bu doimo ham mos kelmaydi. Masalan italyan tilidagi “pera” ya'ni nok so'zini oladigan bo'lsak, nok so'ziga sinonim tilda mavjud emas. Bu kabi so'zlarning ro'yxati anchagina. Bu kabi so'zlar va odatlar o'zbek tilida ham mavjuddir.

Sinonimlar har bir til uchun juda muhim hisoblanadi. Chunki ular tilni go'zal qilishga, mazmunan boyitishga va takrori ya'ni so'zlarni qayta-qayta takrorlanmasligini oldini oladi.

Italyan tilida sinonimlarning quyidagi turlari mavjuddir.

1. I sinonimi perfetti
2. I sinonimi parziali
3. I sinonimi contestuali
4. I sinonimi formale e informale
5. Sinonimi regionale e dialettale

I sinonimi perfetti ya'ni murakkab sinonimlar, ular har bir kontekstda bir xil ma'noga ega bo'ladi va gapning ma'nosi o'zgartirmagan holda bir-biri bilan almashtirish mumkin. Masalan “casa- abitazione” ya'ni uy va turar joy.

I sinonimi parziali ya'ni qisman sinonimlar. Bular ma'noning faqatgina bir qismida o'rtoqlashuvchi sinonimlardir. Ba'zi kortekstlarda almashtirib bo'lar, lekin barcha kontekstlarda almashtirib bo'lmaydi. Masalan “casa- residenza” uy- turargoh. Ikkovida ham odamlar yashaydi ammo har xil holatda.

I sinonimi contestuali ya’ni bular kontekstli sinonimlar bo’lib, asosan kontekstlarda mos keladi. Masalan “felice- contento” baxtli va mamnun. Ammo “contento” “felice” dan ko’ra norasmiy bo’lishi mumkin.

I sinonimi formale e informale ya’ni rasmiy va norasmiy sinonimlar. Bu sinonimlar ko’proq rasmiy til uchun mos keladi. Kunlik doimiy ishlatiladigan so’zlarimiz norasmiy hisoblanadi. Masalan “eseguire-realizzare” bajarmoq so’zalari bular ramiydir. “fare” qilmoq esa bu so’zlarning sinonimi ammo norasmiy.

I sinonimi regionale e dialettale ya’ni mintaqaviy va dialect so’zlar. Ba’zi so’zlar ma’lun mintaqada yoki dialektlarda sinonim bo’lishi mumkin, lekin boshqa holatlarda

Omonimiya so’zi, omonimlar yoki bir xil shaklga ega bo’lgan lekin farqli ma’noni ifodalovchi so’zlar to’plamini anglatadi. Bu so’zlar, shakli bir xil bo’lgan, lekin ma’nosi farqli bo’lgan so’zlar yoki so’zlar guruhini ifodalaydi. Omonomia, leksikologiya va morfologiya sohasida keng qo’llaniladi. Tilning tuzilishi va so’zlar orasidagi munosabatlarni o’rganishda muhimdir. Omonomia, ko’p tillarda uchraydi va so’zlar orasidagi farqlarni tushuntirish uchun dastlabki qadam bo’ladi. Bunga misol qilib “banco” so’zini oladigan bo’lsak. U bitta so’z bo’lsada, ikki xil ma’noda keladi.

Banco- bank ma’nosida

Banco – o’tiradigan stol ma’nosida.

Yoki o’zbek tilida ot omonimini oladigan bo’lsak, u bir necha xil ma’noni ifodalashi mumkin.

Ot – ism

Ot – otmoq fe’l

Ot – ot hayvon ma’nosida

Buni qaysi ma’noda kelganini bilish uchun kontekstga murojat qilamiz. O’sha orqali bizda tushuncha va aniq ma’no paydo bo’ladi.

Omonimlar asosiy quyidagi 2 turga bo’linadi.

1. Omonimi omografi

2. Omonimi omofoni

Omonimi omografi bu nomidan bilsak bo’ladiki, grafika shakl bir xil bo’ladi, ammo ma’nosi butunlay boshqacha bo’lgan omonimlardir. Ular yozilayotganda chalkash bo’lishi mumkin, ammo kontekst ularni ajratib turadi. Masalan “sole” so’zini oladigan bo’lsak,

Sole- bu quyosh degani. Ot so’z turkumiga oid

Sole- bu soletto fe’li, yolg’iz bormoq ma’nosida kelyapti

Omonimi omofoni bu tovush va talaffuz bir xil, ya’ni ma’no jihatdan ham birbiriga yaqin so’zlardir. Masalan bunga quyidagi so’zlarni misol qilib olsak bo’ladi.

Cieco –bu ko’r odam ma’nosida

Cieco –ikkinchi ma’nosi nurdan mahrum degani

Dunyo turli-tumanlik hamda ran-baranglikdan iboratdir. Antonimlar matn hamda nutq jarayonlarida ishtirok etib, ushbu rang-baranglikni namoyon qilish uchun xizmat

qiladi. Tildagi barcha soʻzlarning antonimlari bor deb aytish joiz emas, balkim tillarning lugʻat boyligida antonim boʻlmaydigan soʻzlarning soni koʻp. Shu jumladan: “nok, qalam, daftar”; italian tilida: “il cane, la penna, il libro” kabi soʻzlarning antonim varianti mavjud emas.

Masalan oʻzbek tilida no-, be-, -siz kabi qoʻshimchalar yordamida soʻzlar orasida antonimlar hosil qilinadi.” xabardor -bexabar”, “layoqatli-layoqatsiz”, “toʻgʻri notoʻgʻri”. Bundan tashqari feʼl soʻz turkumiga oid soʻzlarga –ma qoʻshimchasi qoʻshilishi natijasida antonimlar hosil boʻladi: “kel-kelma” “qil-qilma”, “yoz- yozma” kabi. Ingliz tilida non soʻzi soʻzlarda mana shunday ziddlik maʼnolarini hosil qilish uchun xizmat qiladi. Bu ikki turdagi antonimlar dunyodagi barcha tillarda mavjuddir

Sinonimlar tilni boyitadi, nutqimizni obrazli qiladi. Sinonimlar turli funktsional va uslubiy rangga ega boʻlishi mumkin.

Kitobxon asarni oʻqish jarayonida antonimik ifodalar taʼsirida obrazlarni ruhan his qiladi, shaxsan asar qahramoni sifatida obrazlar tarkibida ishtirok etadi.

Italyan adabiyotida antonimik tasviriy vositalar quyidagilar:

- Antifrase - „L'hai picchiato a sangue, ma come sei bravo(violente)!” – „qoni chiqquncha urding-a, qanday zoʻrsan!”. Aslida „bravo” (zoʻr) iborasi oʻrnida „violente” (vaxshiy) soʻzi ishlatilishi lozim.

- Antitesi- „Pace non trovo, e non ho da far guerra e temo, e spero, ed ardo e sono un ghiaccio” – tinchlikni topolmayman ammo urushishga sabab yoʻq, qoʻrqaman, oʻylab, otash boʻlib yonaman lekin aslida muzman. Antitesi qoʻllanilgan ushbu qoʻshma gapda ikki marta zid maʼnoli birliklar ishlatilgan boʻlib, ular „pace” (tinchlik) – „Guerra” (urush), „ardo” (otash) – ghiaccio (muz).

- Ossimoro- „Comprando e vendendo bachi da seta`, Herve` Joncour guadagnava ogni anno un cifra sufficiente per assicurare a se e a sua moglie quelle comodita` che in provincia si e` inclini a considerare lussi...” Matnda qoʻllanilgan „comprando” (comprare-sotib olmoq) hamda „vendendo” (vendere-sotmoq) soʻzlari asar qahramonining qaysi kasb bilan shugʻullanishini yaqqol koʻrsatib bergan. Yaʼni bu ossimoro asarda ahamiyatsiz emas. Yozuvchi obrazning sifatlarini toʻgʻridan-toʻgʻri koʻrsatmay, asarning emotsionalligini oshirish, oddiylikdan qochib, badiiy uslubiyatni yaratish maqsadida ushbu tasviriy ifodadan foydalangan.

Antonimiya hodisasi antitezi, ossimorodan farqli ravishda maʼlum bir gapli ifodalar oʻrtasida vujudga kelgan. „paradiso” (jannat) hamda „inferno” (doʻzax) bir-

biriga qarama-qarshi soʻz boʻlib, ularga tegishli frazalar ham antonimiya hodisasini namoyon qilgan.

Antonimiya hodisasi italyan tili va adabiyotida muhim ahamiyatga ega boʻlib, nutqning boyishi uchun xizmat qiladi. Bu kabi holatlar oʻzbek adabiyotida mavjud

Takror bu tilning eng oʻjiz tomonidir. Sinonimlar matn ichida bir xil soʻzlarning ortiqcha takrorlanishini oldini olishga imkon beradi. Bu esa matnni oʻqivchi uchun yanada joʻshqin va qiziqarli qiladi. Sinonimlarni qoʻllashda ham biz har bir sinonim

so'zlarga etiborli bo'lishimiz lozimdir. Aks holda ma'noni kuchaytiraman yoki bo'yoqdor qilaman deb, uni mazmunan buzib qo'yishimiz mumkin.

Masalan "parlare" so'zini oladigan bo'lsak. La professoressa ha parlato con gli student...ushbu gapda parlare so'ziga – comunicare, chiacchierare, spettegolare, prendere la parola kabi so'zlar sinonim bo'la oladi. Ammo ushbu gapda barcha sinonimlarni qo'llab bo'lmaydi. Chiacchierare va spettegolare bu asosan so'zlashuvda ishlatilichiab, tengdoshlar suhbatida keng qo'llanilishi mumkin. Masalan:ho chiacchierato con I amici – men do'stlarib bilan chaqchaqlashdim. Ushbu gap bilan yuqoridagi gapning farqi mavjud. Yani barcha sinonimlar ham barcha joyda qo'llanilib bo'lmaydi. La professoressa otiga chiacchierare fe'li mos kelmaydi. Bu yerda bo'yoqdorlik yuqoladi. Professor chaqchaqlashmaydi, balki aytadi.

Omonimiya hodisasi ham italyan tilida keng tarqalgan bo'lib, u gapdagi ma'nolarni yanada kuchaytiradi. Shaxslarni va o'quvchini diqqatini oshiradi. Ko'pincha omonimlarni muloqot jarayonida aniqlab olamiz. Omonimiya hodisasida omonim so'zlarning qo'shni so'zlari ham muhim ahamiyatga ega, chunki biz o'sha so'zlar orqali yoki gaplar orqali omonim so'zning asl ma'nosini aniqlab olamiz. Masalan bunga misol qilib, italyan tilidagi "letto" so'zining oladigan bo'lsak. Bu omonim so'z va ikki xil ma'no anglatadi. Birinchi ma'no – yotoq; ikkinchi mano- leggere fe'li participio passato- letto. Uning yonidagi so'zlari orqali yoki gap orqali ajratishimiz mumkin.

Io ho letto il libro – leggere fe'l sifatida

Io dormo sempre il mio letto- kravat, yotoq ot sifatida

Italyan tilida hamda o'zbek tilida antonimiya, omonimiya va sinonimiya hodisalarining qo'llanilishi o'rtasida umumiy bog'liqliklar mavjud. Xususan, antonimiya, sinonimiya va omonimiya hodisasi o'zbek va italyan tilida umumiy jihatdan bir xil tushuncha darajasida o'rganiladi. So'zlashuv nutqida va badiiy adabiyotda ular o'rtasidagi bog'liqlik keskin darajada farq qilmaydi. Xulosa qilib aytganda, ayni paytda antonimiya, omonimiya va sinonimiya hodisalari butun dunyo tilshunoslari tomonidan tadqiq qilinayotgan dolzarb mavzulardan biri hisoblanadi. Tilshunoslar antonim, sinonim va omonim so'zlarning belgilash me'zonlari borasida hali aniq xulosalarni qabul qilishgan emas.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

- 1.Azim Hojiyev .O'zbek tili haqida Toshkent 2000
- 2.Sodiqov .A O'zbek tili grammatikasi T.1975, 1981.
- 3.Dadaboyeva H.A Tilshunoslik nazariyasi va matadologiyasi T 2004.
- 4.Tilshunoslikga kirish .Qo'llanma .Xolmonova Z.T.T 2000
5. Ambroso S. Stefancich G. Parole 10 percorsi nel lessico italiano. – Roma: Bonacci editore. 2002. –P. 12-22.

6. Dachille P. Sintassi del parlato e tradizione scritta della lingua italiana. – Roma: Edizione. 1990. –P. 388.